TURINYS

Įvadas ✖ 9

I DALIS. PONTO PARIBYS

1 skyrius. Pasaulio kraštas ✖ 17

2 skyrius. Slavų atėjimas ✖ 27

3 skyrius. Vikingai prie Dnipro ✖ 37

4 skyrius. Šiaurės Bizantija ✖ 45

5 skyrius. Raktai nuo Kyjivo ✖ 54

6 skyrius. *Pax Mongolica* ✖ 64

II DALIS. RYTAI IR VAKARAI: SUSITIKIMAS PRIE DNIPRO

7 skyrius. Liublino unija ✖ 79

8 skyrius. Kazokai ✖ 90

9 skyrius. Rytų reformacija ✖ 102

10 skyrius. Kazokų revoliucija ✖ 113

11 skyrius. Padalijimai ✖ 124

12 skyrius. Poltavos nuosprendis ✖ 133

III DALIS. IMPERIJŲ GLĖBYJE

13 skyrius. Naujos ribos ✖ 147

14 skyrius. Pradžios knygos ✖ 162

15 skyrius. Skaidri riba ✖ 175

16 skyrius. Įgaunant pagreitį ✖ 186

17 skyrius. Nebaigta revoliucija ✖ 196

IV DALIS. PASAULINIAI KARAI

18 skyrius. Tautos gimimas ✖ 211

19 skyrius. Neišsipildžiusios viltys ✖ 223

20 skyrius. Komunizmas ir nacionalizmas ✖ 236

21 skyrius. Stalino tvirtovė ✖ 251

22 skyrius. „Gyvybinė erdvė“ ✖ 263

23 skyrius. Nugalėtojai ✖ 279

V DALIS. KELYJE Į NEPRIKLAUSOMYBĘ

24 skyrius. Sovietų Ukraina ✖ 293

25 skyrius. Viso gero, Leninai! ✖ 308

26 skyrius. Nepriklausomybės aikštė ✖ 323

27 skyrius. Laisvės kaina ✖ 336

28 skyrius. Nauja aušra ✖ 347

Epilogas. Ilgas istorijos aidas ✖ 358

Papildoma literatūra ✖ 365

5 skyrius

RAKTAI NUO KYJIVO

Pavadinimas Kyjivo Rusia, kaip ir Bizantija, – vėlyvos kilmės. Kyjivo Rusią sugalvojo XIX amžiaus istorikai, siekdami apibrėžti valstybę su centru Kyjive, gyvavusią nuo X iki XIII amžiaus vidurio ir subyrėjusią dėl mongolų puldinėjimų.

Kas yra teisėtas Kyjivo Rusios tradicijos paveldėtojas? Kam priklauso „raktai nuo Kyjivo“? Pastaruosius 250 metų šie klausimai domino daugelį istorikų, rašančių darbus apie Rusią. Iš pradžių diskutuota apie Rusios kunigaikščių kilmę: skandinavai jie buvo ar slavai? Vėliau, maždaug nuo XIX amžiaus vidurio, diskusijos išsiplėtė, tapdamos rusų bei ukrainiečių ginču dėl Kyjivo Rusios palikimo. Vaizdžiai kalbant, nenutrūkstama kova dėl Jaroslavo Išmintingojo palaikų, kurio valdymas išsamiai aptartas ankstesniame skyriuje, pasireiškia istorinės antklodės tampymu į savo pusę.

Jaroslavas mirė 1054 m. vasario 28 d. ir buvo palaidotas Kyjive, jo pastatytame Šv. Sofijos sobore. Žemiškieji palaikai sudėti į balto marmuro sarkofagą, papuoštą krikščioniškais raižiniais ir Viduržemio jūros regiono augaliniais motyvais, taip pat palmių šakelėmis, o palmės Kyjivo Rusioje neaugo. Yra versija, kad šis sarkofagas – akmeninis Bizantijos kultūrinės ekspansijos liudijimas – kadaise buvo kažkurio garsaus bizantiečio

paskutinio poilsio vieta, bet į Kyjivą jį atgabeno arba vikingai plėšikai, arba iniciatyvūs graikai. Sarkofagas vis dar saugomas sobore, tačiau Jaroslavo Išmintingojo palaikai iš Kyjivo dingo 1943-iaisiais, vokiečių okupacijos laikotarpiu. Būta kalbų, kad palaikai atsidūrė Jungtinių Valstijų ukrainiečių stačiatikių dvasininkų rankose. Kažkas neva juos matė Manhatane. Kiti įtaria, kad dabar jie gali būti Bruklino Švenčiausiosios Trejybės bažnyčioje.

Kodėl Jaroslavo kaulai buvo nugabenti taip toli – į Naująjį Pasaulį? Atsakymas tikrai nėra susijęs su JAV kultūriniu imperializmu, o veikiau su pačių ukrainiečių pretenzijomis į Kyjivo Rusios palikimą. Iš tėvynės išvykę ukrainiečių dvasininkai išgabeno relikvijas, kad jos nepatektų į artėjančios Raudonosios armijos rankas. Nuogąstavimai, kad grąžinus relikvijas į Kyjivą, jos gali anksčiau ar vėliau atsidurti Rusijoje, puikiai paaiškina Bruklino bažnyčios globėjų nuolatinį atsisakymą aptarti Jaroslavo palaikų klausimą su Ukrainos vyriausybės atstovais.

Ir ukrainiečiai, ir rusai Jaroslavą Išmintingąjį laiko vienu iš savo iškiliausių viduramžių valdovų, didžiojo kunigaikščio atvaizdas puikuojasi ant abiejų šalių banknotų. Ant pirmųjų pavyzdžių Ukrainos grivinų Jaroslavas vaizduojamas su „kazokiškais ūsais“, panašiais, kokius nešiojo jo senelis Sviatoslavas. Ant Rusijos kupiūrų matome paminklą Jaroslavui kaip legendiniam Jaroslavlio miesto įkūrėjui. Jaroslavlis pirmą kartą paminėtas prabėgus septyniolikai metų po Kyjivo didžiojo kunigaikščio mirties. Didysis kunigaikštis vaizduojamas su vešlia barzda ir mažai kuo skiriasi nuo rusų carų, tokių kaip Ivanas Rūstusis.

Tad kuriai tautai – ukrainiečiams ar rusams – „priklauso“ Jaroslavas? Ar apskritai įmanoma nustatyti didžiojo kunigaikščio „tautinę priklausomybę“?

Šių klausimų nagrinėjimą geriausia pradėti nuo Jaroslavo mirties. Jaroslavo žūtis ženklino valstybės vienijimo pabaigą ir kitos epochos pradžią. Pasiremkime Karolio Didžiojo imperijos pavyzdžiu. Prabėgus mažiau nei šimtmečiui po Karolio Didžiojo mirties (814 m.), jo kurta imperija subyrėjo į daugybę mažesnių valstybių. Abiejų valstybių – Kyjivo Rusios ir Karolio Didžiojo frankų imperijos – nuosmukio ir skilimo priežastys buvo panašios: nuolatinės sosto paveldėjimo problemos, kovos valdančiosios dinastijos viduje, skirtingų politinių bei ekonominių centrų iškilimas,

negebėjimas veiksmingai kovoti su išorės grėsmėmis. Ant šių imperijų griuvėsių po daugelio amžių susikurs modernios valstybės. Iš frankų imperijos – Prancūzija ir Vokietija, iš Kyjivo Rusios – Ukraina ir Rusija.

Jaroslavas Išmintingasis numatė, su kokiais sunkumais susidurs jo palikuonys. Veikiausiai puikiai prisiminė, koks ilgas ir kruvinas buvo jo paties kopimas į aukščiausiąją valdžią. Tas kopimas prasidėjo 1015 metais, mirus Jaroslavo tėvui Vladimirui, o baigėsi daugiau nei po dvidešimties metų, 1036-iaisiais, kai mirė jo brolis Mstislavas, su kuriuo Jaroslavas buvo priverstas dalintis valstybę. Laikotarpiu tarp šių dviejų mirčių įvyko galybė mūšių bei įvairių konfliktų, per kuriuos žuvo daugybė Jaroslavo brolių. Dviem iš jų, Borisui ir Glebui, neteko užimti Kyjivo sosto, užtat jie tapo stačiatikių šventaisiais ir minimi kaip kunigaikščiai kankiniai. Kai kurie istorikai įtaria Jaroslavą organizavus brolių nužudymą. Kad ir kaip ten buvo, gyvenimo pabaigoje jis siekė taikos tarp sūnų.

„Būtųjų laikų pasakojime“ rašoma, kad Jaroslavas paliko testamentą. Valstybę jis padalijo savo sūnums, kiekvienam iš jų skirdamas valdyti po atskirą kunigaikštystę. Kyjivo sostas kartu su aukščiausio valdovo titulu ir Naugardo kunigaikščio statusu turėjo atitekti vyriausiajam sūnui. Jaunesnieji turėjo valdyti jo globojami ir prižiūrimi. Numatyta, kad Kyjivo sostas vyresniųjų brolių bus perduodamas jaunesniems, kol mirs paskutinis. Naujoji kunigaikščių karta – naujas valdžios perdavimo ciklas, pradedant vyriausiojo brolio vyriausiuoju sūnumi. Nemažai istorikų abejoja Jaroslavo testamento autentiškumu, tačiau, nepriklausomai nuo to, tikras testamentas ar ne, jis atspindi po Jaroslavo mirties vyravusią praktiką.

Jaroslavą pergyveno penki sūnūs, iš kurių keturi paminėti testamente. Tik trys iš jų po tėvo mirties gavo aukščiausiąją valdžią. Kyjivo sostas atiteko vyriausiajam sūnui Iziaslavui, tačiau jis pasidalijo valdžią su dviem broliais, valdžiusiais Černihivą ir Perejaslavą – du netoli Kyjivo esančius miestus. Visi drauge jie sudarė neoficialų triumviratą, kurio sprendimai buvo privalomi visiems likusiems Riurikaičių kilmės kunigaikščiams – Kyjivo valdančiajai dinastijai, save kildinusiai iš legendinio Riuriko. Triumviratas kovojo su iššūkiais savo valdžiai. Pavyzdžiui, suėmė ir Kyjive įkalino giminaitį Polocko kunigaikštį Vseslavą. Trijų brolių valdos tapo valstybės branduoliu, senuosiuose metraščiuose vadinamu Rusios žeme.

Ši sąvoka nebuvo visiškai nauja. Ji minima metropolito Ilariono „Žodyje apie įstatymą ir malonę“, todėl veikiausiai gimė Jaroslavo Išmintingojo

laikais. „Rusios žemė“ gana dažnai minima XI a. pabaigoje ir XII a. pradžioje, kai brolių triumviratas jau buvo pasitraukęs į nebūtį, o jų sūnūs bei sūnėnai suvedinėjo sąskaitas tarp skirtingų tos pačios giminės šakų ir kartu mėgino atremti klajoklių puldinėjimus. Vladimiras Monomachas, Kyjivo didžiojo kunigaikščio Jaroslavo Išmintingojo ir Bizantijos imperatoriaus Konstantino IX Monomacho vaikaitis, nuolat deklaravo ir demonstravo ištikimybę Rusios žemei. Jis buvo vieno iš triumviratą sudariusiųjų sūnus, tapo Černihivo ir Perejaslavo kunigaikščiu. Taigi, valdė didžiulę teritoriją, besidriekiančią nuo stepių paribio pietuose iki šiaurės rytuose aplink Maskvą plytinčių girių, kur gyveno maištinga viatičių gentis.

Vladimirui Monomachui didžiausią rūpestį kėlė ne viatičiai, kurie priešinosi mėginimams juos krikštyti ir kartais žudė iš Kyjivo atvykusius misionierius, bet padidėjęs klajoklių genčių aktyvumas pietiniame kunigaikštystės pasienyje. Vos tik Rusios kunigaikščiams pavyko pažaboti pečenegus (1036 metais juos nugalėjo Jaroslavas), prie valstybės sienų pasirodė dar agresyvesni klajokliai. Tai buvo poloviečiai, XI amžiaus pabaigoje kontroliavę didelę dalį Eurazijos stepių nuo Irtyšiaus upės rytuose iki Dunojaus vakaruose. Atskiros Kyjivo Rusios kunigaikštystės negalėjo savarankiškai susidoroti su poloviečių antpuoliais. Reikėjo suvienyti jėgas, ir niekas to nesiekė labiau nei Perejaslavo kunigaikštis Vladimiras Monomachas, kuriam metraštininkas priskiria ne vieną sėkmingą žygį prieš poloviečius.

Būtent Vladimiras Monomachas, didis Rusios žemės vienybės šalininkas, inicijavo sosto paveldėjimo sistemos reformą. Dalyvaujant Monomachui, 1097 m. Liubečo mieste surengtame suvažiavime kunigaikščiai nutarė atsisakyti Jaroslavo Išmintingojo įtvirtintos nepatogios, konfliktus nuolat keliančios paveldėjimo sistemos, kai sostas pereina iš brolio broliui. Atskirų kunigaikščių sūnūs ir vaikaičiai, užuot keitęsi valdomis su viltimi kada nors pasiekti Kyjivą, nuo šiol turėjo nuolat valdyti jiems priskirtą žemę. Nuspręsta, kad Kyjivo sostą paveldės tik Jaroslavo vyriausiojo sūnaus Iziaslavo palikuonys. Tačiau naujoji sistema nepasiteisino. Jos nesilaikė pats Vladimiras Monomachas, 1113 m. pretendavęs į Kyjivo sostą, ir jo palikuonys. Mažiau nei per keturiasdešimt metų, nuo 1132-ųjų iki 1169-ųjų, Kyjive pasikeitė aštuoniolika valdovų. Kur kas daugiau nei per visą ankstesnę Kyjivo Rusios istoriją.

Kyjivo sostas iš rankų į rankas keliavo rengiant perversmus bei karus. Atrodė, visi norėjo valdyti Kyjive, ir turintieji bent menkiausią galimybę tai padaryti nuolat mėgino laimę. Tačiau 1169 metais įvykiai pakrypo kita linkme. Tais metais Kyjivą užėmė vieno iš galingiausių ir ambicingiausių Rusios kunigaikščių, Andrejaus Bogoliubskio, kariuomenė. Šis kunigaikštis valdė Vladimiro-Suzdalės žemes. Tiesa, pats Andrejus Bogoliubskis žygyje nedalyvavo, o pasiuntė savo sūnų. Užėmę Kyjivą, nugalėtojai dvi dienas plėšė miestą. Andrejus pasiskelbė Kyjivo didžiuoju kunigaikščiu, bet pats keltis į miestą nepanoro.

Bogoliubskis liko savo valdomame Vladimire prie Kliazmos upės, ir tai atspindėjo XII amžiaus Rusios politikos, ekonomikos bei visuomenės pokyčius. Tuo laikotarpiu, kai Kyjivą ir visą Dnipro vidurupio regioną krėtė nuolatiniai vidiniai konfliktai, didesnės kunigaikštystės Kyjivo Rusios pakraščiuose turtėjo ir stiprėjo. Haličo kunigaikštystė Karpatų kalnų papėdėje, dabartinėje Vakarų Ukrainoje, laiminant Konstantinopoliui, plėtojo prekybą Dunojumi su Balkanų kraštais. Haličo kunigaikščiams nereikėjo prekybos kelio Dnipru. Vladimiro-Suzdalės kunigaikštis Bogoliubskis sėkmingai metė iššūkį bulgarams, kontroliuojantiems prekybą Volga. Šiaurės vakaruose esantis Naugardas turtėjo iš prekybos su Baltijos regionu. Žinoma, prekybos kelias Dnipru vis dar egzistavo, ir, nors poloviečiai ir puldinėjo, net išaugo prekybos apimtys, tačiau dabar jis nebuvo vienintelis. Jo negalima buvo pavadinti net pagrindiniu ekonominiu Kyjivo Rusios šaltiniu.

Kai Kyjivo Rusios pakraščių kunigaikščiai tapo turtingesni ir įtakingesni, jie siekė tvarkytis autonomiškai arba net visiškai nusikratyti Kyjivo priklausomybės. Savo tėvonija jie vadino iš tėvų ir senelių paveldėtas žemes, o ne tolimąją Rusios žemę aplink Kyjivą, Černihivą ir Perejaslavą. Andrejus Bogoliubskis buvo vienas pirmųjų, besilaikančių tokio požiūrio. 1169 m. įvykęs Kyjivo apiplėšimas, palikęs labai gilius randus miestiečių atmintyje, buvo tik kulminacija. Viskas prasidėjo nuo to, kai Andrejus, prieštaraudamas savo tėvo Jurijaus Dolgorukio valiai, paliko Vyšhorodą (dabar Kyjivo priemiestis) ir išvyko į šiaurės rytus. Pats kunigaikštis Jurijus, kuriam priskiriamas Maskvos įkūrimas 1147 metais, laikėsi senojo mąstymo. Beveik visą gyvenimą praleidęs Rostovo-Suzdalės kunigaikštystėje, kurią vis stiprino, jis mėgino įsitvirtinti Kyjive. Ir jam tai pavyko.

Rusios kunigaikštystės, apie 1100 m.

Šaltinis: *The Cambridge Encyclopedia of Russia and the Former Soviet Union* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

1157 metais Jurijus Dolgorukis mirė (ar buvo nužudytas) Kyjive, ten ir palaidotas.

Andrejaus Bogoliubskio, maištingojo Jurijaus Dolgorukio sūnaus, tokia perspektyva netraukė. Jis perkėlė savo kunigaikštystės sostinę iš Suzdalės į Vladimirą ir dėjo visas pastangas, kad Vladimiras virstų antruoju „Kyjivu prie Kliazmos“. Iš Vyšhorodo jis atvyko ne tuščiomis rankomis, o su savimi prigriebęs Dievo Motinos ikoną, kuri vėliau išgarsėjo kaip Vladimiro Dievo Motina. Švenčiausiosios relikvijos perkėlimas iš Kyjivo apylinkių į Vladimirą stačiatikiams tapo simboliniu aktu, tarsi patvirtinančiu Rusios sostinės perkėlimą iš pietų į šiaurę. Kyjivas buvo Visos Rusios metropolito būstinė, o tai dar labiau didino miesto svarbą. Andrejus Bogoliubskis, niekada nelaikęs savo valdomos srities Kyjivo Rusios dalimi, norėjo įsteigti atskirą metropoliją. Apie 1162 m., likus septyneriems metams iki Kyjivo užėmimo, jis išsiuntė pasiuntinį į Konstantinopolį, prašydamas leidimo skirti savo kandidatą naujuoju metropolitu, bet gavo neigiamą atsakymą. Ambicingam valdovui, kuris jau buvo atlikęs visus parengiamuosius metropolijos steigimo darbus, tai buvo rimtas smūgis. Naujai pastatytame Vladimiro Dievo Motinos Užmigimo (Uspenijės) sobore, visiškai nepanašiame į Kyjivo Šv. Arkangelo Mykolo soborą, įsikūrė vyskupas, o ne metropolitas.

Kitas Andrejaus Bogoliubskio projektas, neabejotinai nusižiūrėtas Kyjive, buvo Vladimiro Aukso vartų statyba. Ir soboras, ir Aukso vartai tebestovi iki šiol, primindami Vladimiro kunigaikščio užmojus. Kaip ir Jaroslavas Išmintingasis, Andrejus Bogoliubskis mėgdžiojo imperijos sostinę, kad įtvirtintų savo nepriklausomybę. Mėgdžiodamas Andrejus pranoko Jaroslavą. Jis ne tik iš Kyjivo į Vladimirą perkėlė architektūros projektus, šventąsias ikonas ir idėjas, bet ir vietos objektams suteikė kyjivietiškus pavadinimus. Mokslininkai atkreipia dėmesį į Šiaurės Rytų Rusios upių pavadinimus, atsiradusius nusižiūrėjus į jų pietinius analogus. Galbūt todėl Kliazmos upės intakai gavo Kyjive pažįstamus pavadinimus: Lybedė, Rpenė.

Ir Jaroslavas Išmintingasis, ir jo provaikaitis Andrejus Bogoliubskis buvo Kyjivo Rusios kunigaikščių dinastijos atstovai ir tikriausiai priklausė tai pačiai etnokultūrinei terpei. Tačiau jų įgyvendinami projektai liudija nevienodą ištikimybę Rusios žemei. Jaroslavas brangino Kyjivą ir savo didžiulę valstybę, besitęsiančią nuo sostinės sienų iki Naugardo. Tuo jis

skyrėsi nuo vikingo Sviatoslavo ir Vladimiro Monomacho, suprantančių Rusią siaurąja prasme (išimtinai kaip Kyjivo, Černihivo ir Perejaslavo žemes). Andrejus Bogoliubskis nuo pirmtakų skyrėsi prieraišumu pakraštyje esančiai jo tėvonijai. Tokie atskirų Riurikaičių dinastijos atstovų vertinimai puikiai iliustruoja daugialypės rusiškosios tapatybės raidą, atsiskleidžiančią metraščiuose, laiškuose, kituose senuosiuose tekstuose.

Metraščių autoriams, kuriems tekdavo užduotis kruopščiai užrašyti iš kartos į kartą perduodamus pasakojimus apie istorinius įvykius, reikėjo suderinti tris skirtingas istorines tapatybes: skandinavų kilmės Kyjivo Rusios valdovų tapatybę, išsilavinusio slavų elito tapatybę ir vietinę gentinę tapatybę.

Kai samprata „rusia“ pradėta taikyti ne tik skandinavų kilmės Kyjivo valdovams, bet ir slavų kilmės jų valdiniams, būtent slaviškoji, o ne skandinaviškoji Rusios koncepcija tapo vyraujančia. Daugelis Riurikaičių pavaldinių buvo slavai, o ir Kyjivas stūksojo slavų gyvenamosiose žemėse. Dar svarbiau, kad būtent slaviškos tapatybės sklaida už Kyjivo regiono ribų buvo glaudžiai susijusi su krikščionybės priėmimu iš Bizantijos ir senosios bažnytinės slavų kalbos (naudotos liturgijoje, sakant pamokslus, rašant) įvedimu. Tolimuose Kyjivo Rusios pakraščiuose krikščionybė propaguota paprastiems žmonėms suprantama slavų kalba. Kuo labiau Rusia krikščionėjo, tuo labiau ji slavėjo. Kyjivo metraštininkai vietinės kilmės istorijas įpindavo į platesnį kontekstą – bendraslavišką, bizantišką, bendrakrikščionišką.

Senosios Rusios pakraščių gentinė tapatybė pamažu išsirutuliojo į atskirų kunigaikštysčių tapatybę. Ilgainiui metraščiuose vienos ar kitos žemės gyventojai pradedami vadinti ne genties pavadinimu, o pagal pagrindinį miestą. 1169 m. Kyjivą užėmusių karių aprašymuose atrandame minint smolenskiečius, suzdaliečius ir černihiviečius, o ne krivičius, radimičius, severianus, viatičius. Tačiau visų Kyjivui pavaldžių žemių vienybė suvokta gana aiškiai. Net tarpusavyje kariavę „bendrapiliečiai“ būdavo skiriami nuo „svetimšalių“ ir „pagonių“. Svarbiausia – pripažinti Riurikaičių valdžią. Kai Riurikaičių kunigaikščiai pajungė kai kurias tiurkų genčių teritorijas, stepių gyventojai pradėti vadinti „savais pagonimis“.

Pagrindiniai kunigaikštysčių miestai tapo Kyjivo Rusios pakraščių forpostais – politinės, karinės bei ekonominės valdžios centrais. Pačioje valstybės viršūnėje buvo Riurikaičių dinastijos kunigaikščiai, jei

tiksliau – Jaroslavo Išmintingojo palikuonys. Jiems buvo pavaldūs kunigaikščių draugovių kariai. Iš pradžių elitinių karių daugumą sudarė skandinavai, bet ilgainiui daugėjo slavų. Šiems susiliejus su įvairių slaviškų genčių elitu, susiformavo bajorų (bojarinų) sluoksnis. Jie buvo kariai, bet taikos laikotarpiu vykdė administracines valdymo funkcijas. Bajorai buvo pagrindinė žemvaldžių klasė ir, priklausomai nuo kunigaikštystės, turėjo didesnę ar mažesnę įtaką kunigaikščio veiksmams. Bažnyčios hierarchai ir jų tarnai taip pat priklausė privilegijuotam luomui.

Likusi gyventojų dalis mokėjo mokesčius kunigaikščiams. Miestiečių sluoksnis, kuriam priklausė pirkliai ir amatininkai, turėjo tam tikrą politinę galią. Miestiečiai dalyvavo susirinkimuose (večėse), kur būdavo sprendžiami vietos savivaldos klausimai. Kai kur večių vaidmuo buvo didžiulis. Pavyzdžiui, Naugardo gyventojai galėjo daryti įtaką kunigaikščio paskyrimo klausimais.

Valstiečiai, sudarę didžiąją gyventojų dalį, jokios politinės galios neturėjo. Jie buvo skirstomi į laisvuosius valstiečius (*smerdy*) ir pusiau laisvuosius (*zakupy*). Pastarieji paprastai netekdavo laisvės dėl skolų, kurių negalėjo susimokėti, bet atlyginę skolą ar po tam tikro nustatyto laikotarpio atgaudavo laisvę. Dar buvo vergai (*čeljadj*, *cholopy*) – daugiausia į nelaisvę per karo žygius paimti žmonės. Į nelaisvę patekęs priešo karys galėjo būti paleistas, bet valstietis – beveik niekada.

„Rusų tiesoje“ nustatytos bausmės už įvairius nusikaltimus geriausiai atskleidžia Kyjivo Rusios hierarchinę visuomenės struktūrą. Įstatymų leidėjai, siekdami išguiti kraujo keršto papročius ir kartu papildyti kunigaikščių iždą, buvo nustatę pinigines baudas, kurias reikėjo sumokėti už žmogžudystę. Už kunigaikščio draugovininko ar bajoro nužudymą buvo baudžiama aštuoniasdešimties grivinų bauda, už laisvojo kunigaikščio tarno – keturiasdešimčia grivinų, už amatininko nužudymą – dvylika grivinų, už valstiečio ar vergo nužudymą – penkiomis grivinomis. Tačiau buvo visiškai teisėta nužudyti vergą, jei šis smogė laisvajam žmogui. Nors įvairiose Kyjivo Rusios valdose papročiai kiek skyrėsi, bendro teisinio kodekso įvedimas valstybės unifikacijai pasitarnavo ne ką mažiau nei krikščionybė ir senoji bažnytinė slavų kalba. Ko gero, kad šie procesai įsibėgėjo kaip tik tuo metu, kai Kyjivo Rusios politinis skilimas tapo beveik neišvengiamas. Tą skilimą artino padidėjęs Riurikaičių kilmės kunigaikščių skaičius (ir kiekvienas norėjo gauti savo teritorijos gabalą), tarpusavyje

nesiderino atskirų sričių valdytojų politiniai bei ekonominiai interesai. Visa tai pakirto valstybę, kuriai kadaise pavyko apjungti plačią teritoriją tarp Baltijos ir Juodosios jūrų.

Kyjivo kunigaikščių, pradedant Jaroslavu Išmintinguoju ir baigiant Andrejumi Bogoliubskiu, geopolitinių tikslų kaita atspindi jų ambicijų siaurėjimą: nuo visos Kyjivo Rusios iki atskirų kunigaikštysčių, įvardijamų kaip „Rusios žemė“. Galiausiai XII a. ir XIII a. pradžioje periferinės kunigaikštystės tapo pakankamai stiprios, kad galėtų konkuruoti su Kyjivu. Istorikai šias valstybėles vertina kaip šiuolaikinių rytų slavų tautų „lopšius“. Vladimiro-Suzdalės kunigaikštystė buvo ankstyvosios Maskvos ir galiausiai modernios Rusijos pirmtakė. Baltarusijos istorikai savo šaknis kildina iš Polocko kunigaikštystės. Ukrainos istorikai, norėdami atsekti prielaidas, nulėmusias ukrainiečių tautos gimimą, tyrinėja Haličo-Voluinės kunigaikštystės istoriją. Tačiau visi keliai galiausiai veda į Kyjivą. Čia išryškėja ukrainiečių pranašumas, nes savo ištakų jie gali ieškoti neišvykdami iš sostinės.

6 skyrius

PAX MONGOLICA

Nėra visuotinai pripažintos Kyjivo Rusios gimimo datos, tačiau jos žlugimo data beveik nekelia abejonių. 1240 m. gruodžio 6 d. į kadaise galingos valstybės sostinę įsiveržė dar vieni įsibrovėliai iš Eurazijos stepių. Šįkart tai buvo mongolai.

Įsiveržus mongolams, stepių gyventojai vėl užėmė svarbią vietą Rytų Europos politiniame, ekonominiame bei kultūriniame gyvenime. Kyjivo Rusios valdovų įpėdiniai staiga neteko nepriklausomybės. Nutrūko tvirti ryšiai su Juodosios jūros pakrante (pirmiausia su Krymu) ir apskritai su Viduržemio jūros pasauliu. Mongolai tarsi atsuko laiką atgal į skitų ir sarmatų, hunų ir chazarų epochą, kai klajokliai kontroliavo teritorijas, plytinčias į šiaurę nuo Juodosios jūros, ir turtėjo iš prekybos kelių. Tačiau mongolų imperija buvo kur kas galingesnė už visų kitų klajoklių valstybinius darinius. Čingischano, jo vadų ir įpėdinių žygiai sukūrė milžinišką *Pax Mongolica* – nukariautų kraštų ir pavaldžių valstybėlių darinį, besidriekiantį nuo Mongolijos stepių iki Vengrijos lygumų. Rytų slavų kunigaikštystės, nors ir buvo mongolų imperijos tolimajame šiaurės vakarų kampe, suvaidino svarbų vaidmenį.

Mongolų ordų smūgiai kaipmat išsklaidė Kyjivo Rusios politinės bei religinės vienybės iliuziją. Tačiau, priešingai paplitusiai nuomonei,

mongolai buvo ne tik naikintojai, bet ir statytojai, vienytojai. Jie sustabdė tolimesnį kunigaikštysčių skilimą ir netrukdė žlungančios Kyjivo Rusios pakraščiuose kurtis gana galingoms valstybėms. Naujieji siuzerenai svarbų vaidmenį teikė dviem kunigaikštystėms: Vladimiro-Suzdalės ir Haličo-Voluinės. Mongolų pavyzdžiu pasekė Konstantinopolio patriarchas, Rusios metropoliją padalijęs į dvi. Senoji Kyjivo Rusios valstybė pasitraukė iš istorinės scenos.

Vladimiro ir Haličo kunigaikščiai ėmėsi „rinkti“ Rusios žemes, bet kiekvienas atskirai. Ir vieni, ir kiti pretendavo į tą patį pavadinimą – „Rusia“, tačiau atsidūrė skirtingoje geopolitinėje padėtyje. Jų keliai išsiskyrė, nepaisant bendros dinastinės kilmės, bendros teisės, literatūrinės kalbos, tikėjimo ir daugelio papročių. Abi valstybės prarado nepriklausomybę, bet jų svarbą mongolai vertino nevienodai.

Mongolų viešpatavimas Vladimiro kunigaikštystėje truko iki XV amžiaus antrosios pusės ir istorijoje žinomas mongolų-totorių jungo pavadinimu. Totoriai – tiurkiškai kalbančių genčių grupė, dominavusi chano Batijaus kariuomenėje ir, sunykus mongolų kalbai bei kultūrai, tapusi Aukso ordos „tituline tauta“. Požiūris į mongolų valdymą, kaip į ypač ilgą ir labai despotišką, būdingas tradicinei rusų istoriografijai. Toks požiūris tebedaro įtaką Rytų Europos ištisos epochos interpretavimui. Tačiau praėjusiame amžiuje „negailestingo jungo“ teoriją ryžtingai atmetė eurazijininkai. Mongolų valdymo Haliče laikotarpis dvejopam „jungo“ vertinimo paveikslui suteikia papildomą lygmenį. Į Haličo-Voluinės kunigaikštystės gyvenimą užkariautojai kišosi kur kas rečiau, nei jiems pavaldžiose srityse dabartinės Rusijos teritorijose. Haliče „jungas“ truko trumpiau – iki XIV amžiaus vidurio. Šis skirtumas iš esmės ir nulėmė skirtingą abiejų kraštų raidą.

Stulbinamas mongolų virtimas grėsmingiausia Eurazijos jėga prasidėjo 1206 metais, kai Amūro upės pakrančių stepėse didžiuoju chanu buvo paskelbtas Temudžinas, žinomas kaip Čingischanas. Suvienijęs mongolus, chanas pirmuosius dešimt savo gyvenimo metų kariavo su Kinija. Jo triumfo sąrašas prasideda nuo dabartinės Kinijos šiaurinių provincijų nukariavimo. Didysis šilko kelias vedė mongolus į Vakarus. Chorezmo miestai – Buchara, Samarkandas ir Mervas – netrukus tapo mongolų traukos objektais. XIII amžiaus trečiojo dešimtmečio pradžioje mongolų galią patyrė toli į vakarus nuo Vidurinės Azijos gyvenusios gentys, tarp